

ПІДМЕТ З КІЛЬКІСНИМ ЗНАЧЕННЯМ У БІБЛІЙНИХ ПЕРЕКАЗАХ

Наталія Попович. Підмет з кількісним значенням у біблійних переказах.

Числівниково-іменникові лексеми найбільше виступають у ролі складеного підмета, рідше – простого субстантивованого. Означена кількість виражена власне кількісними збірними та дробовими числівниками. Неозначена та приблизна кількість трапляється у біблійних текстах рідше, часто знаходимо підмети, що означають вибірковість, видільність особи чи осіб з-поміж інших.

Ключові слова: числівниково-іменникові сполуки, складений підмет, простий субстантивований підмет, означена кількість, неозначена кількість, приблизна кількість, вибіркова кількість.

Nataliya Popovych. Подлежащее с количественным значением у библейских пересказах.

Числительно-существительные лексеми наиболее часто выступают в роли составного подлежащего, реже – простого субстантивированного. Определенное количество выражено собственно количественными и дробовыми числительными. Неопределенное и приблизительное количество встречается в библейских текстах реже, часто встречаются подлежащие, которые обозначают выборочность, выделяемость лица или лиц среди других.

Ключевые слова: числительно-существительные сочетания, составное подлежащее, простое субстантивированное подлежащее, приблизительное количество, определенное количество, неопределенное количество, выборочное количество.

Nataliya Popovych. Subject with a Quantitative Meaning in Biblical Narration.

Numeral-noun lexemes can mostly function as a compound subject, and more rarely as a simple substantivized subject. The defined quantity is expressed by proper quantitative collective and fractional numerals. The undefined and the approximate quantity occurs in biblical texts less, we can often come across the subjects, which mean selectivity, distinguishing of a person or persons from among others.

Keywords: numeral-noun combinations, compound subject, simple substantivized subject, defined quantity, undefined quantity, approximate quantity, sample quantity.

Речення загалом і його члени зокрема посідають центральне місце в синтаксичній системі української мови. Традиційне визначення членів речення ґрунтується на одночасному врахуванні їхніх формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак, що нерідко руйнує єдині виміри класифікації низки неоднорідних величин. Через те опрацювання критеріїв розмежування членів речення стало актуальним завданням сучасного мовознавства, розв'язанню якого сприяв передусім розгляд речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці.

Виокремлення формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної структур речення як окремих об'єктів вивчення зумовило також розрізнення двох рядів членів речення – формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних, що певною мірою дає змогу позбутися еkleктичних нашарувань, наявних у традиційній класифікації. До того ж такий поділ не заперечує органічної взаємодії членів речення формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної природи.

У сучасному українському мовознавстві дедалі послідовніше розрізняють власне-члени речення (формально-синтаксичні компоненти речення) і синтаксеми (семантико-синтаксичні компоненти) [1, с. 17–24; 2, с. 63–92; 5, с. 16–27]. Два ряди компонентів виявляють різне спрямування: власне-члени речення спрямовані у внутрішню структуру мови, а синтаксеми – у зовнішню, відображаючи предмети та явища позамовного світу.

Формально-синтаксичні члени речення визначають на основі синтаксичних зв'язків, синтаксеми – на основі семантико-синтаксичних відношень. У простому реченні функціональними синтаксичними зв'язками, з огляду на які вирізняють функціональні типи членів речення, є предикативний і підрядний зв'язки. В основі виділення типів синтаксем лежить два різновиди семантико-синтаксичних відношень – субстанціальні й предикатні.

Відмінність між двома рядами мінімальних синтаксичних одиниць (формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних) виразно виявлена на тлі формально-синтаксичної організації простого речення. У найтиповіших випадках формально-синтаксична структура простого речення формується двома взаємопов'язаними головними членами речення –

підметом і присудком, а семантико-синтаксична структура – предикатом і його валентністю.

Стосовно інших синтаксичних компонентів речення підмет вважають одним із головних членів. Щодо присудка йому надають різний статус: незалежного члена (І. І. Мещанінов., Л. Блумфільд), доміантного над присудком (О. О. Шахматов, О. О. Пешковський, А. І. Смирницький), залежного від присудка і зумовленого ним (О. О. Потєбня, В. Г. Адмоні). Значне місце у випрацюванні теорії підмета посідають праці українських мовознавців І. Р. Вихованця, Н. Л. Іваницької, К. Г. Городенської та ін. У зв'язку з обґрунтуванням залежності структури простого речення загалом і двоскладного зокрема від синтаксичних зв'язків у реченні І. Р. Вихованець розглядає підмет як головний член двоскладних конструкцій, який посідає одну з центральних позицій у реченні, утворює разом із присудком його граматичну основу і визначається на основі формально-синтаксичних і формально-морфологічних ознак, закріплених у структурі слова [11, с. 42].

На думку І. Р. Вихованця, підмет перебуває в предикативному зв'язку з присудком, поєднується з ним формою координації і в типових виявах його виражає називний відмінок іменника [2, с. 63].

У структурі простого двоскладного речення підмет виділяється за формально-синтаксичними зв'язками. Йому властиві такі диференційні ознаки: ядерність (головний член речення), взаємозалежний зв'язок із присудком (член речення, поєднаний предикативним зв'язком), детермінація присудком з боку синтаксичного часу й модальності [2, с. 64]. Напрацювання різних учених у вивченні підмета дають змогу виокремити такі основні його ознаки:

- а) підмет є одним із головних членів двоскладного речення;
- б) вказує на носія предикативної ознаки;
- в) у типових випадках співвідноситься з темою (данім) під час актуального членування речення;
- г) займає позицію суб'єкта в структурі речення;
- г) його виражає спеціалізована відмінкова форма – називний відмінок іменника, займенникового іменника тощо;
- д) перебуває в предикативному зв'язку з присудком;
- е) поєднується з присудком зв'язком координації;
- є) у реченні здебільшого стоїть перед присудком [2, с. 66].

Встановлено, що однією з найвиразніших диференційних ознак підмета є спосіб його вираження, залежно від якого підмет буває простим і складним. Простий підмет виражається синтетично, а складений – аналітично. Роль простого підмета можуть виконувати передусім іменники, а також інші субстантивовані частини мови, зокрема субстантивовані числівники – власне-кількісні, збірні, неозначено-кількісні та дробові. У сучасній українській літературній мові активно функціонують кількісно-іменні сполуки, які виражають кількісні відношення між предметами та явищами. Залежно від того як передане поняття кількості, наскільки воно виражене, сполучення цього типу поділяють на утворення з родовим частини, вимірності та сукупності.

Кількісні числівники без іменника, лише субстантивуючись, можуть займати позицію підмета, набуваючи властивостей іменника і функціонуючи інакше, ніж у сполучі „числівник + іменник”. Субстантивованій власне-кількісній числівник у підметовій позиції стає виразником морфологічних ознак іменника – числа й роду, але незважаючи на це такий числівник зазнає лише функціональної (синтаксичної) субстантивації, тобто він виступає тільки в синтаксичній функції іменника, бо в нього немає морфолого-словотвірних засобів, за допомогою яких можна було б оформити граматичні значення роду й числа, що засвідчувало б морфологічну субстантивацію. Нами таких прикладів у біблійних текстах не виявлено.

У біблійних текстах у позиції підмета виступають збірні числівники, які, на відміну від субстантивованих власне-кількісних числівників, зовсім не можуть вживатися із синтаксичними виразниками граматичного роду – залежними від них означальними компонентами у формі певного роду, бо вказують на кількість як єдине ціле, не диференціюючи складники цього цілого за родовою ознакою. Із субстантивованими збірними числівниками в позиції підмета пов'язуються лише синтаксичні модифікатори їхнього граматичного значення множини, напр.: *Обоє були благочестивими людьми і були відомі не своїм царським походженням, а смиренням та милосердям* (10, с. 188); *Обидва*

(Авраам та Ісаак – П. Н.) *разом ішли далі і прийшли на вершину гори, на місце, вказане Господом* (10, с. 96); *Насамкінець виступили двоє ось з таким лжесвідченням: „Ми чули як він сказав: Я зруйную храм цей, руками збудований, і за три дні зведу інший, нерукотворний”* (10, с. 292).

Отже, числівники субстантивуються рідше, ніж прикметники й дієприкметники. Субстантивовані числівники в реченні найчастіше виступають підметами.

Двоскладні речення з простим числівниковим підметом є семантично ускладненими, тому що субстантивованій числівник на противагу несубстантивованому виступає в субпозиції імпліцитного іменника здебільшого на позначення особи.

Поряд із простим підметом у сучасній українській мові вживається чимало стійких сполук слів, які стали настільки тісними і синтаксично нерозкладними, що почали виконувати функції складених підметів. Питання про різні граматичні форми вираження підмета, зокрема сполуками слів, в українському синтаксисі висвітлено частково [11, с. 152–153], тому воно ще потребує докладнішого вивчення. Для складеного підмета, як і для решти членів речення непростої будови, характерна семантична єдність компонентів, яка впливає насамперед з обов'язкової лексичної сполучуваності слів, напр.: *Багато юдеїв з Єрусалима прийшли до Марфи і Марії, щоб утішити їх у скорботі* (10, с. 277); *Багато людей приносили до Ісуса Христа своїх дітей, щоб Він доторкнувся до них, поклав на них руки з молитвою, благословив їх* (10, с. 268); *Два чоловіки прийшли до храму помолитися* (10, с. 267); *Сорок дві тисячі юдеїв відбули на свою землю* (10, с. 178); *Було обрано дванадцять людей, по одному з кожного коліна* (10, с. 129).

У ролі складеного підмета нерідко вживають сполуки числівників з іменниками. Для підмета, носія предикативної ознаки, важливішими із семантичного погляду є іменники, оскільки вони взаємодіють з поняттям дії чи ознаки.

Складений підмет, як і інші члени речення непростої будови, має свої семантичні особливості. Н. Л. Іваницька вважає, що складений підмет – це синтаксичний компонент, що являє собою єдність словоформ, які утворюють сполучення слів чи окреме речення, здатне предикативно означатися присудком у структурі граматичного центру двоскладної будови [6, с. 63-64], напр.: *Чотири апостоли: Матфей, Марк, Лука та Іоан Богослов, що написали Євангеліє, називаються євангелістами* (10, с. 30); *Переклад виконали сімдесят тлумачів, тобто вчених мужів* (10, с.18); *Сорок дві тисячі юдеїв відбули на свою землю* (10, с. 178); *Тільки небагато благочестивих і праведних людей очікували приходу Христа зі смиренням, вірою та любов'ю* (10, с. 184). Складений підмет утворений з двох або більше компонентів, які є окремими, семантично повноцінними словами, проте разом вони становлять синтаксично нечленовану, цілісну сполуку. Один числівник у такій сполуці не можна вважати за підмет, тому що він не має повної субстантивності [7, с. 85]. Числівник тісно пов'язаний з іменником, його не можна відривати від такого іменника. Лише в разі повної субстантивації, тобто тоді, коли числівник не з'єднується з іменником в єдине неподільне синтаксичне ціле, він може виступати у функції підмета самостійно. Це засвідчує зв'язок між семантикою слів і їхньою функцією в реченні.

Підметами можуть бути сполучення слів таких типів:

- 1) синтаксично неподільні;
- 2) семантично неподільні [8, с. 72].

Синтаксично неподільні сполучення, у свою чергу, об'єднують три різновиди:

- а) кількісно-іменні;
- б) сполучення зі значенням вибіркової;
- в) сполучення зі значенням сумісності [8, с. 72].

У сполученнях із кількісним значенням основний компонент виражений означено-кількісним (власне-кількісним, збірним та дробовим) або неозначено-кількісним числівником, а залежний – іменником (зрідка – субстантивованою одиницею) у називному чи родовому відмінках множини.

Основну групу складених підметів становлять ті, що виражені сполукою числівника зі значенням точно окресленої кількості та іменника (іншого субстантивованого слова). За семантичними ознаками означено-кількісні числівники поділяють на власне-кількісні, збірні та дробові. Означено-кількісні числівники позначають точно визначену, фіксовану кількість

одиниць, предметів або частин від цілого. Характерною особливістю власне-кількісних числівників є те, що вони синтаксично пов'язуються і вживаються тільки з іменниками, які називають предмети, що підлягають лічбі, напр.: *Десять колін Ізраїлевих відокремилися від Ровоама, обрали собі царем Ієровоама з коліна Єфремового і створили окреме царство, яке стали називати ізраїльським* (10, с. 155); *У Великий четвер увечері після всенічної читаються дванадцять частин Євангелія про страждання Ісуса Христа* (10, с. 311).

Дуже часто використовуються посередники слова вимірної семантики на зразок *тонна, пуд, кілограм, центнер, відро, пляшка, жменя* тощо, які вказують на кількість вимірних одиниць, а не предметів: *У цієї вдови, яка мешкала зі своїм сином, залишилося лише одна жменька борошна і трохи олії* (10, с. 156).

Збірні числівники - числові назви, що позначають кількість як неподільну, нечленовану сукупність істот або предметів і нібито протиставляються власне кількісним числівникам, що виражають кількості індивідуально розрізнявальних предметів. У функції складеного підмета збірні числівники поєднуються з іменниками – назвами істот чоловічого роду. Напр.: *Двоє учеників Христових (з числа 70-ти), Клеопа і Лука, йшли з Єрусалима в поселення Емманус, що знаходилося недалеко від Єрусалима* (10, с. 317); *Так було замучено шестеро братів* (10, с. 182); *Десятеро оглядачів, які нагнали страх своїми розповідями, вмиль були уражені смертю перед скинією* (10, с. 130); *У цей час четверо людей принесли на постелі розслабленого і намагалися внести його в дім, до Спасителя, та ніяк не могли пробратися крізь натовп до народу* (10, с. 233); *В Ісаака було двоє синів: Ісав та Яків* (10, с. 100); *Двоє людей увійшли в храм помолитися* (10, с. 35).

До збірних числівників належать також специфічні слова, що означають парність: *обидва, обидві, обоє*. Такі числівники трапляються у біблійних текстах, напр.: *Пішли з нею (Ноеміль – П. Н.) й обидві невістки* (10, с. 145); *Нарешті обидва ворожі війська зустрілися в одній долині, щоб дати рішучий бій* (10, с. 21); *Обидві вони з однаковою радістю зустріли Його, але по-різному виявили свою радість* (10, с. 253); *Почувши від Іоана ці слова, обидва його учні пішли за Ісусом* (10, с. 214).

Отже, функцію складеного підмета досить часто виконують сполуки збірних числівників, що поєднуються з іменниками – назвами істот чоловічого та жіночого роду.

Неозначено-кількісні числівники, виражаючи точно не визначену, нефіксовану кількість, сполучаються з будь-якими за значенням іменниками, що підлягають лічбі, у формі родового відмінка множини. Такі числівниково-іменникові сполуки не мають обмежень у вираженні функції складеного підмета, напр.: *Багато язичників, навчені розсіяними по світу юдеями, знали про пришествя у світ Месії – Великого Царя Ізраїльського, який підкорить увесь світ* (10, с. 198); *Багато євреїв увірували в Ісуса Христа і натовпами ходили за Ним, слухаючи Його Божественне вчення* (10, с. 215); *Багато самарян, які прийшли з міста, увірували в Нього за словом жінки* (10, с. 223); *Безліч людей, зібравшись звідуєль на свято Пасхи, вийшли Йому назустріч* (10, с. 280); *За Ісусом Христом ішло безліч народу* (10, с. 304); *Чимало багатих людей щедро давали пожертви на храм* (10, с. 285); *Багато християнських молитов складено із псалмів цієї книги* (10, с. 151).

Окремий тип складеного підмета становлять сполуки, що передають значення приблизної кількості. Вони можуть бути поєднанням означено- та неозначено-кількісного числівника у знахідному або родовому відмінку з прийменниками *понад, за, близько, коло, до, під*. Прийменники передують числівниково-іменниковій сполуці і надають їй значення приблизності, напр.: *Туди ж до них прийшло понад п'ятсот учеників* (10, с. 323); *В одному місці катували від десяти до ста чоловік у день* (10, с. 342); *З Мойсеєм вийшло до шестисот тисяч чоловік, не рахуючи жінок і дітей* (10, с. 119).

Усі складені підмети в українській мові поділяють на:

- 1) підмети, що позначають предмети у якійсь кількості – точній, приблизній чи неозначеній;
- 2) підмети, які передають вибірковість, видільність предмета серед інших, менш важливих.

Підмети, що позначають точну кількість якихось предметів, мають у сучасній українській літературній мові досить виразну структурну модель: „кількісний числівник у

називному відмінку + іменник (займенниковий іменник чи будь-яка субстантивована частина мови) в родовому відмінку множини”. Точну кількість у таких сполученнях виражає числівник (здебільшого це перший компонент), збірний числівник у ролі першого компонента містить ще й відтінок сукупності.

Окрему групу становлять складені підмети з видільним значенням, виражені сполученнями такої моделі: „субстантивований числівник, переважно в називному відмінку однини + займенник або іменник чи субстантивований прикметник у родовому відмінку множини з прийменником” [9, с. 23–33]. Такі підмети здебільшого називають тільки осіб (особу), яку (яких) виділяють за певними ознаками серед інших подібних. Незалежним компонентом сполучення є числівник, напр.: *Тоді один із воїнів побіг, узяв губку, намочив її оцтом, настромив на тростину і підніс до пересохлих губ Спасителя* (10, с. 308); *Дев'ять з них були юдеї, а один самарянин* (10, с. 264); *П'ять із них були мудрі, а п'ять – нерозумні* (10, с. 272); *Один із дванадцяти апостолів Христових, Іуда Іскаріотський, був дуже жадібний до грошей, і вчення Христове не виправило його душі* (10, с. 286); *Тільки двоє з них, Іоан та Петро, здалеку йшли за Ним* (10, с. 293); *Двоє з апостолів, Петро і Павло, називаються первоверховними, оскільки вони більше за інших потрудилися у проповіді Христової віри* (10, с. 30); *Один із серафимів узяв кліщами розжарену вуглину з небесного жертovníка, торкнувся уст Ісаї і сказав: „Ось, гріхи твої очищені”* (10, с. 167); *Одна з жінок при цих словах (розрубайте живу дитину навпіл – Н.П.) вигукнула: „Віддайте краще їй дитину, але не вбивайте її”* (10, с. 153); *Один з братів, Іуда, порадив продати Йосифа, і вони продали його за двадцять срібняків* (10, с. 103); *Багато хто з язичників почав втрачати віру та надію на майбутнє; тому, щоб забути про все, вони віддавалися різним утіхам, а дехто, впавши у розпач, закінчував своє життя самогубством* (10, с. 183); *Багато хто з юдеїв підкорився цареві, та інші ладні були самогубством померти, але не відступитися від істинної віри* (10, с. 181).

Дієслово в ролі присудка узгоджується з числівником, який у сполуці з іменником у формі родового відмінка утворює складений підмет. Кількісні числівники в ролі стрижневого компонента сполуки виражають чітко визначену кількість осіб: *один із воїнів, один із серафимів, одна з жінок, двоє з апостолів, дев'ять з них, один з братів та ін.*, а неозначно-кількісні числівники означають точно невизначену кількість: *багато хто з язичників, багато хто з юдеїв*. У таких сполученнях стрижневий компонент частково втрачає лексичне значення, а залежний наповнюється конкретним змістом.

Роль складеного підмета виконує також сполука іменника з числівником *один (одна, одно, одні)*, що виражає кількісне значення, напр.: *Один чоловік, відбуваючи в чужу країну, покликав рабів своїх і доручив їм своє майно* (10, с. 273); *Один слуга первосвященника, що стояв поблизу, вдарив Спасителя по щоці і сказав: „Так відповідаєш Ти первосвященникові?”* (10, с. 294); *Один юдейський священник, на ім'я Афоній, підбіг і схопився за одр, на якому несли тіло Божої Матері, щоб перекинути його* (10, с. 335); *Один учений досяг істотних результатів у цій царині навіть з допомогою світла гасової лампи* (10, с. 60); *Тільки один Бог знає все, що було, що є і що буде* (10, с. 17); *Тільки один Бог постійний, у Ньому немає ніякої переміни, Він не росте, не старіє, ні в чому і ніколи не змінюється* (10, с. 16).

Отже, субстантивовані числівники у функції простого підмета у біблійних текстах виступають рідше, ніж числівниково-іменникові сполуки у ролі складеного підмета.

Залежно від наповнення числівникового компонента складені підмети можуть означати точну, неозначену та приблизну кількість істот або конкретних предметів, причому точна може бути представлена в цілих одиницях, як збірне поняття.

Окремий різновид складених підметів, виражених числівниково-іменниковою сполукою, становлять ті, що передають вибірковість, видільність особи чи осіб з-поміж інших.

Найбільше у біблійних текстах нами зафіксовано числівниково-іменникові сполуки у функції складеного підмета, які означають точно означену, неозначену та приблизну кількість. Центральну ланку становить означена кількість, виражена власне кількісними та збірними числівниками. Дробових числівників нами не зафіксовано. Неозначена та приблизна кількість трапляється рідше. Часто у біблійних текстах знаходимо числівник *один*, що означає вибірковість, видільність серед інших.

Література

1. Вихованець І. Р. Родовий відмінок на тлі синтаксичної деривації / І. Р. Вихованець // Мовознавство. – 1983. – № 2. – С. 65–71.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Грамматика русского языка. – Т. II : Синтаксис. Ч. I. – М. : Высшая школа, 1954. – 719 с.
5. Іваницька Н. Л. Синтаксична структура двоскладного речення: Питання формально-граматичного і семантико-граматичного членування / Н. Л. Іваницька // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 1. – С. 36–41.
6. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення української мови / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.
7. Івченко М. П. Числівники української мови / М. П. Івченко. – К. : Вид-во Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 1955. – 142 с.
8. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П. А. Лекант. – М. : Высшая школа, 1974. – 158 с.
9. Москаленко Н. А. Підмети, виражені словосполученням / Н. А. Москаленко. // Українська мова та література в школі. – 1970. – №9. – С.23-33.
10. Слобідський С. Закон Божий / С. Слобідський. – К. : Українська Православна Церква Київського Патріархату, 2003. – 654 с.
11. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 512 с.